

SVENSKA DAGBLADET

Under strecket

Merete Mazzarella: På sociologisk jakt i skönlitteraturen

I försöket att sätta ord på och skapa mening kring vår existens har sociologin många beröringspunkter med litteraturen. I en ny antologi avläser några svenska sociologer verkligheten genom fiktionen.

H C Andersens saga "Kejsarens nya kläder" kan illustrera det sociologiska begreppet "pluralistisk ignorans".

Vad är sociologisk fantasi? Enligt amerikanen C Wright Mills – en av 1900-talets mest betydelsefulla sociologer – handlade det om att använda vetenskapen i samhällets tjänst och göra den relevant "för allmänna problem och ofrånkomliga mänskliga bekymmer". Sociologins egentliga kärna, dess löfte och program, såg han i sammanflätningen av biografi och historia, av individuella livsöden och det bredare samhälleliga skeendet.

I förordet till en ny antologi, "Sociologi genom litteratur" (Arkiv Förlag), antyder redaktörerna Christofer Edling och Jens Rydgren att Mills definierade uppdraget för smalt, själva vill de hellre betona att

alla sociologer behöver fantasi, en fantasi som lämpligen kan retas genom inspirerande möten med litteratur, bildkonst, film och teater. I den andan har de låtit ett trettiotal svenska sociologer välja var sitt skönlitterära verk och skriva om de sociologiska insikter det förmedlar.

För en litteraturvetare är det mest påfallande att projektet uppenbarligen uppfattas som djärvt, ja, rentav en smula bekymmersamt, som om terrängen utanför disciplinens rāmärken är minerad mark. Särskilt förvånande ter det sig att man finner det nödvändigt att understryka att "romanförfattaren som forskare" inte kan ersätta sociologin eftersom ämnet uttryckligen har sin styrka inte i en unik intuition utan i att erbjuda särskilda teoretiska och metodologiska kunskaper och verktyg. Det är svårt att se att litteraturen skulle göra några särdeles hotfulla reviranspråk i förhållande till sociologin, så kanske det snarare är skönlitteraturens förförelse man värjer sig mot?

Boken är ändå högtintressant som en kör av röster om vad man tror att litteratur är, vad man menar att sociologi är och hur man uppfattar förhållandet mellan de två. Det som mer specifikt sägs om litteratur är mestadels trivialt, till exempel: "I litteratur an mänskliga öden och förlopp, unika erfarenheter och personligt färgade berättelser gripa tag i läsaren." Betydligt mer stimulerande är det när Mikaela Sundberg i sitt bidrag om Jens Lapidus säger att "sociologi alltid handlar om de andra – föreställningar om dem, vad de gör, vad de låter en göra, vad de förväntar sig att man gör".

Men framför allt blir man övertygad om att litteratur och sociologi verkligen har mycket gemensamt. Vackrast uttrycks det av Maria Törnqvist: "Att tränga bakom verkligheten och skapa andra världar – att drömma – är en grundprincip i såväl sociologi som skönlitteratur. /.../ Den inlevelse som är grundpremisen för det fiktiva verkets förmåga att drabba oss skapar ofta starkare band mellan läsare och den värld som skildras än vad vetenskapliga texter lyckas med. Ytterst är det ändå också det sociologin ägnar sig åt: att sätta ord på och skapa mening kring vår existens genom att skjuta in skönlitteraturens som om-premiss."

Elegant är också Christofer Edling när han avslutar sin essä om melankolin i Tove Janssons "Pappan och havet". Först när det gnisslar i muminfamiljen får sociologen något att bita i: "det är när det sociala livet blir obehagligt, exkluderande, orättvist och dysfunktionellt som sociologen bäst studerar samhällets förutsättningar." Men det är inte bara sociologen som tappar intresset när allt igen blir bra, det gör även författaren, menar Edling. Man kommer att tänka på den berömda första meningen i Tolstojs "Anna Karenina": "Alla lyckliga familjer liknar varandra, varje olycklig familj är olycklig på sitt eget

vis.”

Familjen står naturligtvis igen i centrum när Göran Ahrne läser Lars Noréns borgerliga kvartetter. Han ser dem som fallstudier som visar att generationsbanden inte – som man ofta antagit – försvagats under de senaste femtio åren, utan tvärtom stärkts. Det har blivit allt lättare att skiljas vilket innebär att banden mellan makar har blivit mindre tvingande men just därför har banden mellan föräldrar och barn – också mellan äldre föräldrar och vuxna barn – kommit att framstå som de enda som inte går att slita.

I starkt tillspetsad form gestaltas detta i ordväxlingen mellan mor och dotter i ”Bobby Fischer bor i Pasadena”. ”Du inbillar dig väl inte att du som någon sorts palestinsk stat kan utropa din ensidiga självständighet utan att vi godkänner det?”, säger mamman, ”Du är medlem i den här familjen så länge vi existerar”. Trotsigt säger dottern ifrån att hon ju bara kan gå när hon har lust men mamman insisterar: ”Du hör vad jag säger. Det här är ingen klubb eller politisk förening som man kan begära utträde ur – det här är en familj och vi håller samman.” Dotterns utväg är drastisk: hon tar sitt liv.

Bidragen i övrigt är brokiga även om flera, naturligt nog, handlar om samhällsomvandling, inte minst om Sveriges utveckling från jordbruksland till välfärdsstat – i något fall vidare, in i den globaliserade kapitalismen. Några vill visa hur litteratur kan illustrera sociologiska begrepp. Paavo Bergman tolkar de meniga soldaterna i Väinö Linnas ”Okänd soldat” som exempel på ”kollektivbildningar”, spontana men icke desto mindre högst rationella smågrupper som bildas – också i dagens arbetsliv – för att försvara underordnades intressen mot vad som ses som orimliga krav från ledningen.

Jens Rydgren använder H C Andersens saga ”Kejsarens nya kläder” för att illustrera ”pluralistisk ignorans”, som innebär att människor drar sig för att ifrågasätta vad de felaktigt tror är en majoritetsopinion. Det kan bero på att de fått för sig att alla andra har förstått något viktigt som de själva är okunniga om men också på att de är rädda för att bli förlöjligade eller utfrysade. Det har sagts att rassegregationen i USA:s sydstater bestod långt efter att majoriteten egentligen var emot den eftersom majoriteten trodde att de var en minoritet. Självt gissar jag att något liknande kan ha gällt nazitidens antisemitism i Tyskland och är övertygad om att begreppet är nyttigt men har svårt att förstå namnet: det verkar ju snarare handla om motsatsen till pluralism?

Åsa Wettergren väcker frågor om vilka berättelser som får höras och få gehör genom att titta på ett alldeles bestämt avsnitt i Marjaneh Bakhtiaris roman ”Kalla det vad fan du vill”, nämligen det där den unga iranskan Bahar blir intervjuad av en reporter som beskäftigt vill

låsa in henne i fack som "invandrarungdom", "dubbel kulturell identitet", och framför allt som en person med problem, ett offer. Bahar gör motstånd så gott hon kan – när reportern frågar efter hennes "värsta krigsminne" svarar hon att det var rätt så kul i skyddsrummet när larmet gick, för de hade spel, böcker och godis – och följden är att reportern blir aggressiv. Bahar förblir i underläge.

Särskilt viktigt med tanke på bokens uppdrag är ändå Richard Swedbergs resonemang om en författare – August Strindberg – som i studien "Bland franska bönder" bedriver antropologi på ett sätt som också dagens sociologer kan ta lärdom av. Enligt Swedbergs mening handlar det om att våga använda nya tekniker och metoder och om betydelsen av en förstudie men det handlar också om inställningen till statistik och språk, och här citeras Strindberg själv. "Läsaren ska få bättre fram bilden af mina impressions än af falska generaliseringar, ty vetensk. är generalisering och alltså falskt", skriver han och – i ett brev till en vän att han "ej ville skriva vetenskapligt = tjockskalligt. Ni vet att jag har skrivit vetenskapligt, men det kunde ingen läsa. Stil, färg, allt går förloradt när jag skall skriva så. Det blir torrt som snus och osammanhängande."

Jag associerar omedelbart till min egen älsklings sociolog, amerikanskan Arlie Russell Hochschild, som i boken "The managed heart. Commercialization of intimate feeling" (1979) beskriver hur man vid de första obduktioner unga läkarstudenter deltar i försöker minimera det känslomässiga obehaget genom att täcka över ansikte och könsorgan, ibland också händerna på liket och därmed avpersonaliserade det. I en fotnot påpekar hon att det vetenskapliga skrivandet har en motsvarande funktion. "Att använda passiva verbformer, att undvika ordet 'jag', att föredra latiniserade substantiv, att vara abstrakt snarare än konkret är alltsammans sedvänjor avsedda att distansera läsaren och begränsa känslomässigheten. För att verka vetenskapliga följer skribenterna konventioner som förhindrar det känslomässiga engagemanget. Det finns ett syfte med att skriva illa."

Mitt personliga favoritexempel på "att skriva illa" är hämtat ur ett sociologiskt verk. Det lyder: "Primärgruppen är ojämställdhetens viktigaste grogrund till kvinnans nackdel." Efter att ha läst meningen på nytt och på nytt har jag kommit till att den inte är något annat än ett märkvärdiggörande av något som kunde formuleras både vardagligt och glasklart, nämligen: "Det är framförallt i familjen kvinnans jämställdhet undergrävs."

Som Arlie Russell Hochschild påpekar är den vetenskapliga stilen en konvention, en social konstruktion och den går att förändra. Framför allt går det att tänja på dess gränser och det är det redan många som gör. Det bör för säkerhets skull tilläggas att skribenterna i "Sociologi

och litteratur” inte skriver illa, många av dem skriver tvärtom både levande och lustfyllt – ja, de skriver rentav som om de har insett att det viktigaste skönlitteraturen har att erbjuda dem ingalunda är de sociologiska insikter som redaktörerna i första hand har velat betona utan ett språk, ett sätt att uttrycka sig. Det verkar ha skett nästan mot deras vilja, för av bokens förord att döma är det just skönlitteraturens personlighet, sinnlighet och konkretion de varit rädda för.

Merete Mazzarella är författare och professor em i nordisk litteratur vid Helsingfors universitet.

Merete Mazzarella